

УДК 908(477):316.347:159.95](=161.2)"19/20"
DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2640.2022.154-155.3>

О. Громік, студ. магістратури
ORCID: 0009-0004-1454-0750
e-mail: olhromik@knu.ua

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

МЕНТАЛЬНІСТЬ УКРАЇНЦІВ НАПРИКІНЦІ XIX – НА ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ

Актуальність поточної роботи впливає зі зростання інтересу широкої громадськості та наукової спільноти до теми ментальності, поглиблення розуміння її сутності взагалі та ролі в розвитку суспільства зокрема.

Мета дослідження – розкрити каузальні зв'язки процесів розвитку ментальності українців наприкінці XIX – на початку XX ст.

Завдання дослідження: встановити ключові фактори формування ментальності українців наприкінці XIX – на початку XX ст., виокремити основні риси ментальності українців в означений період, охарактеризувати вияви цих рис та з'ясувати значення й наслідки досліджених ментальнісно-трансформаційних процесів у контексті їхнього впливу на ключові події історії України початку XX ст.

Методологія дослідження, окрім стандартних загальнонаукових і спеціально-історичних методів, включала розгляд діставаної в процесі контент-аналізу інформації під соціологічним кутом зору, що дало змогу розкрити досліджуване явище як діалектичне й динамічне.

Результати і висновки. Було визначено головні риси ментальності українців в означений період, надано детальну характеристику виявів деяких із них, а також засвідчено зв'язок між названими рисами та низькою консолідованістю українського суспільства під час національно-визвольних змагань початку XX століття. У контексті встановлення факторів трансформації ментальності українців наприкінці XIX – на початку XX ст. було висунуто й проаргументовано гіпотезу, що суттєву роль у відповідних процесах зіграли соціальні середовища, до яких потрапляли індивіди, і відповідні досвіди, яких вони набували.

Ключові слова: ментальність українців, селянство, інтелігенція, військовики, Перша світова війна, Українська революція.

Вступ. Усе поширенішою стає думка, що своєрідним детермінантом поведінки певних суспільств є їхня ментальність. Актуальність поточної роботи обумовлена необхідністю нових досліджень, які могли б підтвердити чи спростувати цю тезу, та й взагалі покращити розуміння феномену ментальності. Ця стаття пропонує оригінальну інтерпретацію розвитку явища в межах окремого історичного епізоду – кінця XIX – початку XX ст. З метою розкриття причинно-наслідкових зв'язків процесів розвитку ментальності українців у цей час ми поставили перед собою такі завдання: 1) встановити фактори формування ментальності українців наприкінці XIX – на початку XX ст.; 2) виокремити ключові риси ментальності українців в означений період; 3) охарактеризувати вияви цих рис та 4) з'ясувати значення й наслідки досліджених ментальнісно-трансформаційних процесів у контексті їхнього впливу на ключові події історії України початку XX ст.

Методи дослідження. Зasadничими для цього дослідження стали принципи детермінізму, історизму, об'єктивності й системності. Його методологія ґрунтувалася на історико-генетичному та історико-системному методі. Історія ментальностей є стрижнем історико-антропологічного підходу, який неминуче спонукає нас використовувати в дослідженні мікроісторичний підхід [28]. Окрім цього, специфіка предмету унеобхіднила звернення до міждисциплінарного підходу: розгляд діставаної в процесі аналізу текстових джерел інформації під соціологічним кутом зору дав змогу розкрити діалектичну сутність явища й тому якнайкраще простежити динаміку його розвитку.

Результати. Дослідження засвідчило, що визначальними рисами ментальності українських селян означеного періоду були деякі особливості способу мислення, спричинені скованістю волі та безініціативністю, інтровертністю, комплексом меншовартості. Причиною їхнього виникнення ставав передусім травматичний досвід контактів із представниками державного апарату, церкви, учителями. Селянин сприймав зовнішнє середовище як вороже, відчував щодо нього емоції страху та сорому – це спонукало до самозаглиблення,

зацікленості на власному мікрокосмі, певної самоізоляції. У філософії діяльності селян домінував праксеологічний компонент, що вкулі з безініціативністю сприяло виникненню скептичного ставлення до новацій, інертності світогляду, який, окрім того, через інформаційну ізоляваність селянства та брак освіти був доволі обмеженим.

Важливими факторами розвитку ментальності стали також дві події, що вможливили її суттєві трансформації – Перша світова війна й Українська революція. Мільйони українців були мобілізовані до армій Російської та Австро-Угорської імперій. Розширення їхнього світогляду, усвідомлення відсутності особистого інтересу в участі у війні, її антигуманний характер сприяли актуалізації важливості захисту їхньої ціннісної системи. Проте на етапі державотворення та боротьби за збереження державності дала про себе знати напруженість у відносинах між різними соціальними групами, що випливала з їхніх відмінних соціальних досвідів і психологій. Інтелігенція та військові виявляли взаємну підозріливість, селяни – певну наївність, обмеженість і анархо-індивідуалізм як наслідки розчарувань у Центральній Раді, більшовиках, гетьманаті, Директорії, що, на наше переконання, знайшов найяскравіший вияв у явищі отаманщини.

Наукова дискусія з теми: аналіз останніх досліджень і публікацій. Інтерес до вивчення ментальності в українській науці зростає [22; 5; 13; 27; 14]. Л. Якиминська провела комплексний історіографічний аналіз наукових досліджень співвідношення етнічного та соціального в системі психо-свідомісних характеристик українців. У її роботі подано узагальнені характеристики праць багатьох українських учених 19 століття, присвячених дослідженню духовної культури українців [33]. Стаття Н. В. Семергей [21] присвячена аналізу наукових надбань новітньої української історіографії з проблеми змін, яких зазнала традиційна українська ментальність у період українського національно-культурного відродження другої половини XIX – першої третини XX ст. І. О. Полішук у своєму дослідженні [19] розкриває специфіку формування ментальних чинників виникнення Української Народної Республіки на початку XX ст.

© Громік О., 2022

Ю. В. Візниця [4] на підставі аналізу праць деяких науковців осмислює поняття ментальності як такої, пояснює сутність такої риси ментальності українців, як маргінальність і доходить висновку, що, пояснюючи відмінності ментальності східних та західних українців, доречно використовувати цивілізаційний підхід. Найґрунтовніше на сьогодні дослідження теми ментальності українців з'явилося 2017 року, коли світ побачила праця Я. Калакури, О. Рафальського і М. Юрія "Ментальний вимір української цивілізації" [10].

У контексті робіт, тематика яких була найбільш близькою до предмету поточного дослідження, відзначимо статтю О. Доніка, Б. Опрі й О. Федькова [8], де вони дійшли висновку, що в епоху модернізації головною рисою ментальності селянства залишався соціальний ідеал праці на власній землі, і що цій соціальній групі була властива певна аполітичність. Ми погоджуємося з цим висновком і пропонуємо в поточній роботі деякі додаткові зауваги щодо ментальнісних підстав цієї аполітичності. Дехто ж із дослідників дійшов дещо відмінних, ніж ми, висновків щодо рис ментальності українського селянства на початку ХХ ст. [1; 21]. Наприклад, І. Автушенко й Є. Кузнецова називають серед таких терпимість, цілеспрямованість і креативність. Хоча наше дослідження показало протилежні результати в контексті цих рис, висновки згаданих вчених щодо релігійно-етнічних особливостей ментальності українських селян цілком узгоджуються з нашими: ідеться, наприклад, про брак консолідованості, відсутність загальної національної ідеї та ін.

Джерельна база дослідження. Ментальність часто досліджували на підставі вивчення низки джерел особового походження, авторами яких були відомі письменники, діячі культури, політики тощо. Обмеженість можливостей висвітлення розвитку ментальності, властива джерелам такого авторства, очевидна. Поверховість висвітлення формування ментальності в опрацьованій історичній науковій літературі часто спричинена цими недоліками формування джерельної бази й зavelикою увагою деяких дослідників [17; 10] до загально-теоретичного матеріалу й макрофакторів формування ментальності. Натомість, якщо побудувати дослідження на вивченні джерел особового походження, урахувавши при їх відборі необхідність представлення в них відомостей про досвід різних соціальних груп, воно більш повно висвітлюватиме особливості розвитку ментальності.

Зважаючи на це, дане дослідження побудоване передусім на джерелах особового походження, автори яких народилися наприкінці ХІХ ст., мали досвід перебування в селі та стали свідками Першої світової війни й Української революції. Особливо цінні відомості щодо психології, світогляду й ціннісної системи українських селян містяться у мемуарах І. Козуба [12] та В. Пласконоса [18]. Варто наголосити, що в поточному дослідженні ми намагалися дотримати балансу у висвітленні процесів різної територіальної прив'язки: авторами деяких джерел є наддніпрянці [12; 31; 15; 23], а інших – галичани [11; 2; 16]. Джерела містять найрізноманітнішу інформацію про економічну та соціальну сферу життя українців, яку було використано насамперед для встановлення факторів формування ментальності та опису її виявів, а також висвітлюють події Першої світової війни та Української революції – на підставі відповідних звісток у поточному дослідженні охарактеризовано ментальнісно-трансформаційні процеси, установлено їхні причини.

Виклад основного матеріалу. М. Гримич стверджує, що вся українська культура зростала на формуванні культури землі, доводить селянську спрямованість українського менталітету як інтегральну характеристику [33]. Зважаючи на це, принципову важливість для нашого дослідження має висвітлення ментальності селянства. Ллойд Демоз у своїй "Психохісторії" [6] продемонстрував, що у формуванні психології цілих поколінь важливу роль грає батьківське виховання. Оскільки риси ментальності певної соціальної групи виявляють тісну пов'язаність із психологічними особливостями індивідів, з'ясуємо, як виховання в українському селі кінця ХІХ століття могло впливати на їхнє формування.

Видатний український соціолог Микита Шаповал твердив, що у психології селянина велику роль відігравав страх: "Селянська родина так виховує дитину: вона прищеплює їй до емоції страху всю практику життя: Перш над усе командує мати: сядь, встань, ляж, підй, роби те, а не те; те можна, а те не можна. Кожне слово матері грає роль подразника для виконання емоції страху. Цим шляхом у дитини витворюється маса звичок <...>. Дитину лякають передовсім богом, попом, жандармом, татом, паном, вовком, відьмою, мавкою, духом, учителем, інспектором, папою, митрополитом, поляком, стражником, циганом, жидом, дідичем і т. д. і т. д." [30, с. 59]. Цей уривок важливий не лише для ілюстрації ймовірного впливу виховання на психологію та світогляд дитини, але й для розуміння того, що батьки не без причин лякали дітей попами, жандармами й поляками: ці останні лякали самих батьків, – уже дорослих селян.

У багатодітних родинах не всім можна було приділити увагу в необхідному обсязі. Іван Козуб згадував, що часто стикався з недоглядом з боку батьків, нарікав, що батько ніколи не купував для нього якихось ласощів чи іграшок. Дітей часто били [12]. Очевидно, що психіка дитини, піддаваної фізичному насиллю, була травмованою. Жити ж їй доводилося в постійному страху через можливість застосування сили старшими. Мемуарист Іван Кедрин згадував, як під час гри в дитинстві він розбив лобом вікно: "Тямлю, що я ревів не тому, що розрізав чоло і кров заливала мені очі, а зо страху, що скаже батько, що я збив йому шибу" [11, с. 14].

Однак недогляд за дітьми був вимушеним. Турботи фактично поглинали всю увагу селян: "часу для спочинку, веселощів і розваг" годі було шукати [12, с. 74]. Мемуарист Пласконіс ставив риторичне питання: "...як міг думати простий хлібороб про якісь інші справи, коли його думка невіддільно оберталася довола питання про забезпечення хліба насущного своїм дітям?" [18, с. 74]. Ці особливості соціально-економічного становища селян впливали на їхній світогляд, змінюючи ціннісну систему та виробляючи нові поведінкові патерни.

Наприклад, одне з головних місць у системі цінностей селянина посідала земля. Коли в жінки помирав чоловік, то охочі одружитися на вдові сватали "...не так її саму, як її землю" [12, с. 87]. Хоча селянина з самого дитинства привчали до праці, йому було вкрай важко розбагатіти. Тому для селянства матеріальні блага були ще однією безумовною цінністю. Цьому можна знайти підтвердження в мемуарах: "За селянським звичаєм було дуже почесно мати багато худоби" [12, с. 69]. Багатство зятя для батьків було приводом віддати дочку заміж навіть за умови, що вона його не кохала: "Чого

плачеш? Добре знаєш, за кого йдеш. Це ж тобі не хто-будь, а добра людина й заможний козак" [9, с. 25].

Безумовно, неабиякий вплив на формування ментальності українців справляло здобуття освіти. Викладання як у Російській, так і в Австро-Угорській імперіях супроводжувалося проявами насилля. Кость Туркало писав, що учня могли бити по лобі кишеньковим ножиком, якщо той не міг відповісти на питання вчителя [23]. Василь Пласконіс згадував про випадок, коли за невиконання завдання вчитель ударив учня лінійкою по руці так, що розтяв вену" [18, с. 59]. Про означене явище згадував і М. Шаповал: "Ще й тепер в наших школах б'ють дітей, щоб викликати реальні емоції страху і до їх прищеплювати низку рефлексів, потрібних для "учителів"" [30, с. 60]. Усе описане утверджувало в селянській ментальності таку рису, як безініціативність. Навмисне сковування волі людини через страх набирало великої сили ще в молодому віці, під час здобуття селянином освіти. Особливістю психології людини, що перебувала в означених умовах, могло стати очікування дозволу на якусь дію, стрес через непевність у її правильності.

Однак відомо, що не всі селяни діставали освіту: були ще "темні" [12; 23], тобто неосвічені. Головною причиною того, що селяни не віддавали своїх дітей до школи, частіше ставало те, що, "як це було тоді на порядку денному, батько волів мати своїх дітей не в школі, а підручними в його господарстві" [3, с. 96]. Ці прикриті обставини недооцінки освіти селянами описував у своїх творах й Іван Франко: наприклад, в оповіданні "Малий Мирон" він порушував проблему складнощів життя людини з яскравою індивідуальністю й неординарним мисленням в українському селі та як висновок зазначав: "Лучаються по наших селах доволі часто такі дивовижні появи. Все у них змаленьку не так, як у людей: і хід, і обличчя, і волосся, і слова, і вчинки. А коли прийдеться такий дитині вік жити під тісною сільською стріхою, без ширшого досвіду, без яснішого знання, коли відмалку нетямучі родичі почнуть натовкати в неї все на такий спосіб, "як звичайно у людей", то їм і вдасться придавити вроджений нахил до своєрідного..." [26]. Це підтримання неосвіченості дітей могло бути спрямованим на пригнічення індивідуальності. Селянська громада не любила тих, хто хотів "вивищитися" над нею, карала їх за погорду та намагалася ізолювати. Одним зі способів такого пригнічення було розповсюдження пліток: "...часом поголос про якусь дівчину був несправедливим. Просто, як мовиться, мала "довгого" язика та зухвалу вдачу й надто вирізнялася з-поміж інших. А таких споконвіку вважали білими воронами, і перепало їм чи не більше, ніж справжнім хвойдам" [12, с. 37]. Усе означене могло призводити до утвердження такої психологічної риси, як інтровертність, а також своєрідно сприяти посиленню ролі суспільної думки як регулятора діяльності індивіда. Останнє суттєво сковувало його ініціативність.

Ходити до школи не означало дістати ґрунтовні знання. І річ була не в тім, що не всі учні виявляли достатньо старанності. Проблемою була незрозуміла мова навчання. Іван Козуб писав про земську школу, у якій учився: "...дуже шкода, що навчання велося чужою мовою. Багатьом учням те давалося нелегко. Кілька моїх друзів навіть були змушені кинути навчання, так і не здолавши мовного бар'єру..." [12, с. 40]. Досвід перебування в закладі освіти сприяв виникненню комплексу меншовартості: Кость Туркало писав: "...селяни були зовсім національно несвідомі. Вони називали себе "руські", не здаючи собі зовсім справи про правдиву

свою національність. Вони тільки знали, що то Росія, і є російський цар, що там десь далі на північ живуть "канапи", а вони самі – "хахли", у школі вчать російською мовою, і то панська мова, а вони говорять "мужицькою" мовою" [23, с. 11].

Разом із тим, трансформації ментальності, які відбувалися під час здобуття вищої освіти, впливали з відстання нових можливостей, нового поля діяльності: "Коли я, перейшовши 1907 року з Духовного Училища до Семінарії, відчув у ній більше волі, то тепер, ставши студентом, відчув, як і всі новаки-студенти, що щойно покинули лаву середньої школи, цілковиту свободу. Я був подібний до того птаха, що його після довгого перебування в клітці випустили на волю. Він у перші хвилини не знає толком, що йому робити й навмання летить, куди несуть його крила, без певної мети, без з'ясованих іще намірів. Отака раптова свобода деяких студентів збивала з правильної дороги, виносила їх на шлях розгульного життя; вони не могли зразу опанувати себе, і були випадки, що деякі з них занегаювали науку й сходили ні на що, а бували випадки, що, спившись, гинули" [23, с. 91–92]. Описувана Туркалом свобода дій могла нейтралізовувати таку рису ментальності селянина, як безініціативність. Студентство, крім того, виробляло здатність до самоорганізації. Процес переходу до іншої соціальної групи нагадував природний відбір, тому час здобуття вищої освіти в місті для селян був перехідним етапом, випробуванням. Наприклад, закріплення в місті залежало від уміння заводити соціальні зв'язки. Ось, наприклад, спомини Туркала: "1912 року відбулося в мене одне знайомство, що вводило мене в ширше коло українського громадянства" [23, с. 97].

Мешканці села часто мали підозріливе ставлення до оточення, були обережними та інтровертними. Козуб дивувався, чому селяни не ремонтували дороги у своїх селах: "...як-так дбали про під'їзд до свого двору, а далі їх нічого не обходило". У ґрунті речі, це було виявом індивідуалізму (як зазначав Пласконіс, селяни "люблять у всьому бути самовистачальними" [18, с. 37]), намаганням опорядити свій простір, у якому можна було б сховатися від того, що лякало селянина. Деякі звичаї демонструють закритість селянської громади: наприклад, хлопець мав "виставляти могорич" парубкам того села, до якого він ходив, аби залицятися до якоїсь тамтешньої дівчини [12, с. 33]. Якщо лави сільської інтелігенції поповнював хтось немісцевий, наприклад новий учитель чи представник духовенства, то він цілком міг очікувати на побиття, пограбування тощо: в селі, як зазначає Ю. Присяжнюк, "нуворишів" не любили й зустрічали з підозрою [29]. Хлопці одружувалися переважно з дівчатами зі свого села [12]. Замкненість громади виявлялася також у тому, що "молодь не терпіла чужаків у своєму товаристві" [12, с. 31]. Селяни почувалися "зайдами" в чужих селах [18]. Навіть у подорожі до сусіднього села селянинові все могло здаватися "чужим, ворожим і непривітним" [12, с. 116].

Світогляд селянина в прямому сенсі був обмеженим: здається, його "кордони" були цілком матеріальні та пролягали краєм села. Один із мемуаристів назвав рідне село "найкращим, незабутнім світом" [18, с. 7]. Історію подорожей одного селянина інший автор описав коротко: "Далі Демок, Ташані та Іржавця ніколи не бував" [12, с. 71]. Однак візит до великого міста міг стати для людини з села відкриттям. Іван Козуб, наприклад, писав, що, повернувшись до села після поїздки до Києва, він "почувався, як у пустелі" [12, с. 102]. Цікаво, як автор підсумував зміни у взаємодії селян із зовнішнім

світом, що відбулися за пів століття: "...капустяни тепер – не те що наприкінці XIX сторіччя – добре вже знають дорогу і до Києва, і по всій Україні гасать, та й за її межами бувають (здебільшого по базарах)" [12, с. 41]. Отже, контакти селянства з іншими соціальними групами були наприкінці XIX ст. слабкими, що свідчить про певну його соціальну ізоляваність.

Ця ізоляваність не була чимось природним для становища селянина, – її викликала, серед іншого, політика державної влади, яка прагнула обмежувати "шкідливу" ініціативність селян: "Над селянством України за тих часів тяжіли "настанови" Російської імперії з її горезвісним гаслом "Держать и не пущать!". На жаль, держали й не пускали не лише апаратники, але й реакційне офіцерство, поміщики, мракобіси-попи Російської православної церкви" [12, с. 38]. Авторитет влади й страх перед нею також змушував селян бути дуже обережними у своїх діях: вони боялися кари, розправи, оскільки протягом років держава контролювала їх і всіляко обмежувала їхню ініціативність. Це призводило до проблеми, що її Осип Назарук називав "багнистою інерцією" [16, с. 77] українського суспільства. Іван Козуб також свідчив, що мешканці його села "завше жили ніби за інерцією загальних подій у країні..." [12, с. 41]. Крім того, безліч життєвих ситуацій, які для селян великою мірою були несподіваними, незвичайними, ніби заставляли їх зненацька. Василь Пласконіс описував випадок, коли сільська вчителька так побила ученицю, що в тої стався нервовий розлад, а її батьки "були людьми неслівними й покірними, а тому й не вступилися за свою дочку <...>. Може, зрештою, думали, що так і повинно бути і що вчителі мають право так робити" [18, с. 60]. Отже, державна політика імперії кінця XIX – поч. XX ст. сприяла утвердженню в ментальності селянства таких рис, як скованість волі, безініціативність, інтровертність.

Микита Шаповал вважав українських селян пасивними, що співвідносно з тією рисою, яку в поточному дослідженні ми називаємо безініціативністю. Він надав вірогідне пояснення пасивності як психологічного захисного механізму [18]. Дехто ж із сучасних дослідників особливу увагу приділяє специфіці українських чорноземів, стверджуючи, що їх надзвичайна родючість не створювала додаткових стимулів до активності [33].

Травматичний досвід контактів із представниками влади сприяв самочинству: якщо в селі когось спіймали на крадіжці, цю справу намагалися вирішити тихо, не залучаючи якихось державних органів [12]. Вияв описуваної риси способу мислення бачимо й у тих селян, які згодом перебували у війську. У поведінці вояків можна простежити певну пасивність. Наприклад, запідозривши когось у шпигунстві на користь ворога, підстаршина міг не вживати жодних заходів (не повідомляти коменданта сотні), вважаючи це компетенцією жандармів-старшин та покликаючись на небажання "лізти поперед батька в пекло" [2, с. 36].

Гю Гессель Тільман, британський письменник, у 1934 році писав, що українці бажають лише непотурбованого життя на своєму власному терені [7]. Причиною цього він уважав миролюбність і демократизм українців, але ці риси самі можуть мати причини. Небезпека думати й говорити призводила до безініціативності селянства, підозріливості, "замкненості" власного мікрокосму. У таких умовах селяни вимушені були задовольнятися пошуком "локальних" сенсів – бажали впорядкованості й усталення ритму життя. У пріоритетах селянина, отже, був спокій, а не динамічність. Селяни "дивилися на своє існування, як на важкий обов'язок, який треба

якось на цьому світі відкапарити, поки не прийде спочинок вічний" [18, с. 17–18].

Серед усіх визначальних рис ментальності українців наприкінці 19 – на початку 20 ст., беззаперечно, найприкметнішим є комплекс меншовартості. Він оприявнювався у відносинах із тими, хто належав до "престижнішої" соціальної групи або іншої національності. Селянин усю структуру суспільства сприймав спрощено: за потреби можна було поділити його на тих, над ким панують, і тих, хто сам панує – власне "панів": "У розумінні селянина паном був або той, хто мав освіту, або той, що мав маєтки і сам фізично не працював. "Паном" також був і той, хто носив краватку. А щодо жидів, то селянин, не знаючи імені, так і звертався: "Пане жиде". Натомість селянина ніхто паном не звав, та він собі того й не бажав, бо воно йому видалося б дуже чудним" [18, с. 47].

Селяни іноді соромилися середовища, з якого походили. Козуб писав, що вихідці з козацької старшини, дістаючи освіту у вишах, вибивалися у дворяни та "відгороджувалися від простого люду" [12, с. 39]. Селяни були носіями, у ґрунті речі, самообмежувальних стереотипів: "Люди були зичливі до Андруха, жалували його, та все ж не забували, що він наймит – щось ніби менше вартісне від людини" [12, с. 34]. Козуб твердив, що селяни могли прагнути сягнути "висот міської культури" [12, с. 41]. Деякі з них "хату свою тримали не по-селянському" й були "зодягнені по-городському". Комплекс меншовартості в описаних випадках іноді сприяв соціальній автосегрегації: "Селяни в ті часи вважали, що пасажирськими поїздами мають їздити лише пани". [17, с. 119].

Сприяло розвитку комплексу меншовартості й перебування у війську: І. Козуб, що записався добровольцем до російської армії на початку Першої світової війни, писав: "Склад вояків приблизно на дві третини був із хохлів (іншої назви для нас в армії не було), решта – москалі, узбеки, грузини та інші. Розмовляли й віддавали команди тільки російською мовою. Хохли старанно "штокали", проте їхня мова являла собою несусвітнену мішанину. Вони ніяковіли перед москалями й самі вважали себе людьми другого, а то й нижчого сорту. Не багатого і я відрізнявся від загалу" [12, с. 137].

В усіх формах комплексу меншовартості підґрунтям його була низька оцінка своєї національної групи. О. Назарук згадував: «як стоячий на сторожі наш жовнір почує, що переходячі попри нього офіцери говорять "по-нашому", то не салютує. Запитаний, чому так робить, відповідає: "Та бо ви, панове, свої люде"» [16, с. 40]. Варто зазначити, що комплекс меншовартості ставав підставою для поширення провінціалістських поглядів на майбутнє України в часи Української революції. Багато інтелігентів, будучи вихідцями з селян, виявилися носіями таких поглядів, і тому не бачили можливості, за якої Україна могла б існувати у відриві від метрополій.

Не можна оминати увагою ту об'єктивну обставину, що село як на західноукраїнських землях, так і в Наддніпрянщині впродовж тривалого періоду було ізоляованим інформаційно. Цим можна пояснити розквіт пліткарства в селах, про що, зокрема, згадує Іван Козуб, а також схильність до комунікації взагалі, попри панівну в середовищі селянства інтровертність: "Тоді люди хотіли і вміли спілкуватися, охоче й легко вступали в розмови. А що вже в неділі чи інші святкові дні, яких тоді було досить багато, то й говорити не доводиться" [12, с. 26].

Дослідники відзначають, що селяни не використали можливостей, надаваних їм низкою "великих" реформ 1860–1870-х рр., для здобуття освіти тією мірою, якою, можливо, декому з них хотілося б. Ю. Присяжнюк вважає, що "пересічний український хлібороб зустрів "епоху капіталізму", зберігши у своїй психології усталений упродовж століть стереотип – пріоритетність фізичної праці людини над її інтелектом та над здатністю економічно ефективно мислити" [29]. Дійсно, селянський розум був прагматичним, підпорядкованим практиці. Суспільна думка в селі легко могла піддати осуду чиїсь нераціональні підходи до життя: "...з видігорних [зарозумілих, – О. Г.] сільських модників насміхалися: мовляв, бач, голодранець, а справив які чоботи! Не буде з нього пуття! Не стане хазяїном!" [12, с. 37].

Селяни боялися суспільного осуду. І. Козуба, наприклад, звільнення з роботи й страх розказати про це близьким ("Що скажуть люди?" було для селянина головним критерієм доцільності того чи того вчинку) спонукало ухвалити рішення піти в армію, коли вже тривала війна. Отже, селяни ладні були поставити під ризик своє життя та здоров'я, але не репутацію. Ще один приклад: "Виховання дочки цілком лежало на матері. Вона вчила її бути роботящою, шануватися в жартах з парубками, бо недобра слава ледащиці й вертихвістки чи, не дай Боже, розпусниці, порушниці предківських звичаїв швидко розліталася селом" [12, с. 34]. Цікаво, як мемуарист тут деталізує значення слова "розпусниця": "порушниця предківських звичаїв" – тобто аморальність розпусти, на думку селян, полягала не в порушенні християнських норм поведінки, а в недотриманні принципу поваги до прашурів, до способу їхнього життя. Однак звернімо передусім увагу на те, що обґрунтування неприйнятності розпусти "впіралось" в той факт, що вона викличе осуд з боку громади. Це ще раз підтверджує, яке місце в системі пріоритетів селян посідало прагнення будь-що уникнути конфронтації із суспільною думкою: "Загалом же мораль на селі завжди була на висоті. Молодь, як вогню, боялася осуду громади" [12, с. 37].

Страх перед суспільним осудом іноді мав негативні наслідки для психології селян. Деякі моделі поведінки громади, що випливали з суспільною мораллю, були, у ґрунті речі, дискримінаційними щодо жінок: "Дівчину, що мала нешлюбну дитину, почіпкували, як почіпкують молодлицю по вінчанні. Така дівчина вже не мала права у церкві стояти між дівчатами, лишень поміж заміжніми жінками. <...> Соромилися її батьки, соромилася родина, часом навіть і з дому виганяли, а сватати покритки ніхто не хотів" [12, с. 69]. Навіть якщо причиною дошлюбної вагітності було зґвалтування, громада ніби дистанціювалася від жертви. Відчуття ізоляваності, пригніченість осудом іноді призводили до самогубства [12, с. 70].

Особливості мислення селянина та його обережність викликала всеохопний скепсис щодо нововведень і зрушень. С. Єфремов писав: "Добре відомо, що на першому слуханні або читанні української книжки наш селянин часто дивився на це, як на панську вигадку і навіть як на спробу з нього насміятися" [29] (цікаво, що кліше "панські вигадки" використовували також Іван Козуб [12] і Микита Шаповал [32]). Такий спосіб мислення мав неоднозначні наслідки: "...значна частина селян через свою несвідомість була не тільки байдужою до добрих починань, а навіть ставилася до них вороже, виступала проти відкриття школи, вважаючи, що селянам грамота непотрібна. Отже, і дітей своїх не пускала до школи" [12, с. 40]. Т. Осадчий відзначав, що

"в основі світогляду малороса лежить потяг до простої реальної правди, яка доступна розумінню селянина" [33]. Прикладом може послугувати те, що селяни, які записувалися до більшовицьких полків, будучи полоненими, на запитання про причини співпраці з "червоними" відповідали: "українська армія бореться за інтереси буржуїв, а наші села стоять за народ" [24, с. 62]. Отже, для способу мислення селянина характерним було прагнення до граничного спрощення.

Будь-які зміни селяни оцінювали постфактум і були схильні до негації всього, що в досвіді було прочуте як неприємне. Аби підтвердити цю тезу, звернімося до думки М. Шаповала: "Селянство, як найменш культурна й освічена група, не так ясно уявляє собі суспільні ідеали свої й інших груп, але воно рішуче проти поміщика й начальства, що тільки визискують його" [32, с. 10]. В іншого мемуариста знаходимо таке: "Всі ті селянські збройні відділи, які виявили себе в час протигетьманського повстання та приєдналися і чисельно поповнили особовий склад армії, коли треба було боронити Україну від більшовиків, розійшлися по домах" [25, с. 13]. Селяни радо боролися проти того, з чим вони стикалися і неприйнятність чого відчували на собі, але їхня підозріливість і консерватизм заважали їм боротися за щось: тут виявлявся певний параліч волі, скованість у діях, брак творчої енергії.

Дослідники зазначають, що під час Першої світової війни поступово нейтралізувалися такі негативні риси українського менталітету, як пасивність, анархізм, нігілізм, комплекс меншовартості та малоросійства [21]. Заслугує на увагу рефлексія селянина щодо початку війни: "Мільйони юнаків і чоловіків, ніяк не причетних до оскаженілої гризної купки політиканів, мали кидати все: господарство, батьків, дружин, дітей, рідні оселі, – і нести свої життя на чужі поля тієї кривавої бійни" [12, с. 130]. Як бачимо, селяни гостро відчували несправедливість свого становища, безглуздість участі у війні, оскільки їм не випадало захищати своїх дійсних інтересів: "...і місцеве населення, і фронтовики не виявляли ані найменшого ентузіазму, не кажучи вже про патріотизм, щодо тієї війни" [12, с. 134].

Дійсно, українці не мали жодної мотивації брати участь у баталіях: "Ми знали тільки одно: – так веліло начальство". Знали ще, що без нас наші бідні родини будуть гинути од голоду й холоду, а правителі і пани будуть байдуже дивитися на се, бо се в їх інтереси" [20, с. 3]. Селяни, оскільки прекрасно розуміли, що воюють не за свої інтереси, почувалися обдуреними, і це врешті змогло "розворушити" інертне селянське світобачення. Не дивно, що багато мемуаристів [11; 2] відзначали випадки "братання" українців з обох сторін фронту. Дехто з авторів спогадів описував сцени першого контакту галичан і наддніпрянців у часи Української революції (після підписання Берестейської угоди – тобто вже на правах союзників) як моменти великого духовного піднесення [25, с. 12].

Перша світова війна спричинила для селянства екзистенційну кризу, яку посилювали окремі обставини перебування у війську. Армійський побут був сповнений речима, у яких селяни просто не бачили сенсу – деякі військові "ритуали" були в очах селян, чиї дії завжди підпорядковувалися практиці та по-простому пояснювалися, недоцільними та взагалі марними: Козуб, наприклад, про армійську муштру висловився так: «Мене дивувало й смішило, що нормальні люди, мов заведені ляльки, без кінця ходять туди й сюди. І досі чую той безнастанний "акомпанемент": "аць-два!.. кру-гом!.. аць-

два!.. "» [12, с. 138]. Відправляючись на фронт, деяких солдатів-українців проймали відчуття "гіркої байдужості й печалі" [12, с. 139]. Укупі з відчуттю необхідністю захисту своєї ціннісної системи описане змушувало українців шукати вихід з екзистенційної кризи й переосмислити сенс існування. Свідченням певного успіху цих пошуків можна вважати Українську революцію.

Перші вояки-добровольці Армії УНР були об'єднані спільною ідеєю захисту Вітчизни. Якщо мемуаристи зображали певного військовика позитивно, то часто використовували для його характеристики слово "енергійний". Наприклад, О. Назарук писав про одного воєначальника: "се чоловік енергійний і рішучий. А я сі прикмети з огляду на наше хирляцьке безриб'є спеціально ціню" [16, с. 21]. Імовірно, так Назарук відзначав проблему безініціативності тодішніх українців. Він також називав їх "обсерваторами" [16, с. 91]. В іншому місці він зазначав: "я на загал страшенно не терплю спокійних Руснаків, котрих навіть найсильніший удар в пику не в силі "спровокувати" [16, с. 63]. Ураховуючи, що більшу частину деяких підрозділів армій УНР та Української держави часто складали добровольці, потрібно зробити висновок, що люди, які погоджувалися захищати Україну зі зброєю в руках, мали певні якості, що вможливили цей їхній свідомий вибір. Саме ці якості відображали різницю у світоглядах і психологічних рисах між військовими та інтелігенцією, селянством тощо. Військовики як соціальна група, отже, формувалася шляхом своєрідного природного добору: їхня "енергійність", про яку пишуть мемуаристи, полягала, найімовірніше, у розвиненому вольовому началі, меншій схильності до індивідуалізму, інтровертності й, відповідно, більшій здатності до взаємодії з колективом.

Упродовж національно-визвольних змагань українські вояки стикалися з багатьма деморалізаційними обставинами [2; 15]. Не завжди населення ставилося до українського війська прихильно, принаймні до першого знайомства з "червоними", яке дещо отверезувало селян. Прочувши жорстокість комуністів у досвіді, вони відкидали можливість співпраці з ними: як було зазначено при розгляді особливостей ментальності селян, їхня схильність до негації рідко виявлялася щодо гіпотетичного, частіше ж – уже після описаного процесу "прочуття". Це сталося причиною того, що селяни, кажучи просто, здебільшого вчилися на своїх помилках.

У контексті відносин між соціальними групами значимо, що найчастіше вони виявлялися напруженими. Кедрин, як і багато інших мемуаристів – колишніх військових, звинувачує інтелігенцію в "недовірі і байдужості до рідної регулярної збройної сили, яку мала би заступити тільки "міліція" [11, с. 56]. Борис Монкевич висловився з цього приводу радикальніше: "Більшість тогочасної інтелігенції була натхнена чужим ідеалом, в її руках опинилась керма, вона ж і не оцінила ваги Збройної Сили, побудованої на національно-козацьких традиціях в рамках загальноприйнятих вимог регулярних армій. Українська Армія на Придніпрянщині народилася в болях і муках: коли вона крепла, коли слабла – однаково її бито й руйновано нерозумом або злобою" [15, с. 4].

Дратувало військових і інше. Мемуарист Федорко іронічно висловлювався щодо великих урочистостей, улаштованих під час відвідин Хортиці у війську: "Після виголошених чергових глибоко-патріотичних промов, настав відпочинок" [25, с. 11]. Фразеологія військовиків, чий мемуари було опрацьовано, спонукає вважати, що вони скептично оцінювали необхідність подібного часо-

проведення. Наприклад, Борис Монкевич, описуючи Болбочана, зазначав: "Це був перший командант від початку революції, котрий замість мітингів, які збирали його попередники, почав твердою рукою і ділом, а не словом, творити лад і спокійне життя" [15, с. 20]. Цю характеристику у спогадах подано в контексті критики бездіяльності інтелігенції.

Петро Болбочан, чи не найвидатніший військовик часів Української революції, часто (і виправдано) постає в українській історіографії мучеником, що був страчений через політичні інтриги. До нього з особливими підозрами ставилася інтелігенція. У листі, який Болбочан написав українському командуванню незадовго до смерті, відбулося його відчайдушне нерозуміння вчинків тодішньої української інтелігенції: "ви всі винуваті, бо ви не можете розібратися в самих простих життєвих питаннях, лізете в міністри, отамани, лізете в керівники великої держави, лізете в законодавці замість того, аби бути вами самими звичайними урядовцями і писарцями" [3, с. 109].

Інтелігенція закидала військовим контрреволюційність, бонапартизм, прагнення до влади "твердої руки". І військові дійсно її прагнули, однак розуміли дещо інакше. Олександр Удовиченко згадував нараду з командним складом одного з загонів, на якій було висловлено такі думки: "Нам обридло партійне безладдя, безвілля, зневіра й отаманія. Ми хочемо твердої влади, рішучості й досвідченого керування в бою, а не так як це було дотепер, внаслідок чого Загін поніс, без потреби, тяжкі, невіджалувані втрати" [24, с. 13]. Здається, військовики хотіли поширити модель військової дисципліни на всю систему державної влади. Це підтверджується роздумами Монкевича на початку його праці про роль "сили й енергії" "керуючої особи" в житті нації, частотою вживання в позитивному контексті кліше "тверда рука", "тверда влада", фразеологією ("в кого сила, в того право"), і це в період Української революції змушувало хвилюватися членів Центральної Ради й Генерального секретаріату. "Дух пацифізму і соціальних гасел неподільно панував проводом. А коли хтось "прозрівав", то пробував будувати військо, нехтуючи аполітичність, кваліфікацією й авторитетом воєначальників. Партія заздрісно берегла своїх впливів і звідсіля пішла "отаманщина" та присвоєння титулів людьми, котрі ніколи не тримали в своїх руках зброї, а мали претенсії й великі амбіції командувати військом" [15, с. 4].

Українська інтелігенція в ті часи, ясна річ, не становила ідейного моноліту, причому розбіжності в поглядах залежали не лише від приналежності до певної партії, а й від територіального походження. Кедрин писав, що однією з головних причин невдачі Української революції стали "дві держави в одній, двоєвластя, дві армії, два командування, дві психіки" [11]. Поступово на передній план у стосунках УНР і ЗУНР виступали глибокі ідейні, культурні, психологічні та політичні розбіжності, які накопичувалися між східняками і галицькими українцями протягом століть [19]. Як же особливості ментальності мала інтелігенція Західної України? Кедрин, наприклад, описав цікаве явище, яке назвав галицьким сепаратизмом. Його вияви він убачав у підписанні УГА договору з Денікіним та в діяльності Є. Петрушевича [11, с. 46], твердив, що "всеукраїнський державницький патріотизм не просякнув до світогляду чільних галицьких діячів на найвідповідальніших становищах у тому часі: вони залишилися галичанами, задивленими в Галичину і Львів із його святоюрською горою та Високим Замком, а не в державу, яка могла бути тільки українською, а не гали-

цькою" [11, с. 56]. Той-таки мемуарист навіть зазначав, що "Євген Петрушевич безумовно був українським патріотом – але у ще більшій мірі – патріотом галицьким" [11, с. 58]. Отже, галицьким сепаратизмом для Кедрина також був галицький провінціалізм.

Вишнівський, розглядаючи тему селянського повстанського руху, наводив такий уривок із праці Ісаака Мазепи: "У своїй основі був це рух соціальний. Мотиви національні, особливо в кінці 1918 року і на початку 1919 року, грали в повстанців другорядну роль. Як вияв неорганізованої волі народних мас, повстанський рух мав стихійний характер і ніколи не відзначався сталістю своєї ідеології. Кожний отаман у своєму селі, повіті чи області, діяв самостійно, без спільної програми, плану, тактики. Тому, при низькому політичному рівні місцевих повстанських ватажків, хаос ідеологічних хитань був типовою рисою селянських повстань в Україні" [3, с. 13]. Саме локальні повстання селян, що врешті спричинили отаманщину, були найприкметнішим виявом описаної вище стихійної селянської негачії прочутого неприйнятного.

Вище зазначено, що селяни впродовж довгих років могли перебувати в одному селі, будучи, окрім того, інформаційно ізольованими, тому вони мали доволі обмежений світогляд. Травматичний досвід відносин із державною владою спонукав їх до інтроверсії, а конкретні обставини революційного процесу в 1917–1921 роках заціклювали їхню увагу на абстрактних "землі і волі", особливо після перевороту Скоропадського. Деякі дослідники свідчать, що вихід певних військових формувань за межі території своєї малої батьківщини негативно позначався на їхній боєздатності [10, с. 362]. Удовиченко, розлого пишучи про явище отаманщини, виокремлював із загального числа ватажків повстанців отаманів "локального характеру", які "обмежували свою діяльність до оборони свого села, чи своєї волости. Ці отамани "поза деревами не бачили лісу" і тому їхній вклад на визволення України був малий" [24, с. 125]. Цікаво, що описувану рису ментальності мемуаристи помічали не лише в наддніпрянців: "...однаково на Наддніпрянщині, як у Галичині не вдавалася мобілізація і тут і там була дезерція, тут і там зголошувались до війська парубки, щоб дістати обуву і кріса і зникати до дому, і можна тільки сперечатися, чи це було масове явище, чи одиничне, виняткове. Фактом є, що й у Галичині творились льокальні "республіки" і що й у Галичині треба було висилати дисциплінарні військові відділи для привернення порядку у збунтованому повіті" [11, с. 57].

Висновки. Основні фактори розвитку ментальності українців були пов'язані з різноманітними ситуаціями суспільної взаємодії, що виникали на різних етапах їхнього життєвого шляху. Процес переходу селян до інших соціальних груп у багатьох аспектах нагадував природний відбір, за якого певні риси психології індивіда були параметрами цього відбору. З часом ставали очевидними відмінності у ментальних рисах соціальних груп, що утворювалися.

Дослідження засвідчило прямий зв'язок між рисами ментальності українців кінця 19 – початку 20 ст. та низькою консолідованістю українського суспільства, що врешті стала однією з головних причин поразки національно-визвольних змагань: індивідуалістична домінанта способу мислення селянина, як компонента його ментальності, створювала перешкоди на шляху взаємодії з рештою соціальних груп, як-от інтелігенцією та військовиками.

Список використаних джерел

1. Автушенко, І. Б., & Кузнецова, Є. О. (2021). Трансформація ментальності українського селянства на початку XX ст. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Історичні науки*, 4.
2. Брик, М. (1972). *З минулих днів*. Спомин. Йорктон: Накладом автора.
3. Вишнівський, О. (1973). *Повстанський рух і отаманія: збірник*. Детройт, Мічиган: Капітула Відзнаки Хреста Залізного Стрільця.
4. Візниця, Ю. В. (2010). Національна ментальність та риси її українського виміру. *Український соціум*, (2), 13–19.
5. Греско, В. В. (2017). Менталітет як основний психологічний чинник збереження та розвитку українського суспільства. *Науковий вісник ХДУ Серія Психологічні науки*, 1, 44–48.
6. Демоз, Л. (2000). *Психоистория*. Ростов-на-Дону: Феникс.
7. Дергачов, О. (Кер. авт. кол.) (1996). *Українська державність у XX столітті. Історико-політологічний аналіз*. Київ: Політ. думка. <http://litopys.org.ua/ukrxx/r07.htm>
8. Донік, О., Опря, Б., & Федьков, О. (2021). Політичні партії та селянство в українських губерніях Російської імперії наприкінці XIX – на початку XX ст.: соціоментальні й інституційні чинники взаємодії. *Український історичний журнал*, 2, 29–47.
9. Дудко, Ф. (1965). *Моя молодість*. Нью-Йорк.
10. Калакура, Я.С., Рафальський, О.О., & Юрій, М.Ф. (2017). *Ментальний вимір української цивілізації*. Київ: Генеза.
11. Кедрин, І. (1976). *Життя – події – люди: спомини і коментарі*. Нью-Йорк: Червона калина.
12. Козуб, І. Г. (1996). *Доба і доля*. Спогади. Київ–Едмонтон: Canadian Institute of Ukrainian Studies.
13. Копельців-Левицька, Є. Д. (2017). Проблема ментальності в історичній ретроспективі. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*, (44), 169–172.
14. Малинка, М., & Александрович, Т. (2019). Врахування специфіки українського менталітету в роботі викладачів вищої школи [Vrakhuvannya spetsyfyky Ukrainy's'koho mentalitetu v roboti vykladachiv vyshchoyi shkoly]. *Молодий вчений*, 10 (74), 225–228. <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-10-74-52>
15. Монкевич, Б. (1956). *Похід Болбочана на Крим*. Нью-Йорк: Накладом т-ва запорожців ім. полк. Петра Болбочана в Америці.
16. Назарук, О. (1917). *Над Золотою Липою. В таборах Українських Січових Стрільців*. Відень: Накладом Української Боевої Управи.
17. Пальм, Н. Д., & Гетало, Т. С. (2013). *Історія української культури: навчальний посібник*. Харків: Вид. ХНЕУ.
18. Пласконіс, В. (1975). *З рідного села в широкий світ. Спогади*. Кетерінс: Накладом автора.
19. Поліщук, І. О. (2017). Ментальна підйома української державності на початку XX ст. [Mental uplift of Ukrainian statehood at the beginning of the 20th century]. *Вісник Національного університету "Юридична академія України імені Ярослава Мудрого"*. Соціологія, 4, 132–140.
20. Полуботок, А. (1916). *З минулого*. Вецляр: З друкарні "Союзу Визволення України".
21. Семергей, Н. В. (2019). Трансформація традиційної ментальності українців у другій половині XIX – першій третині XX ст.: новітня історіографія [Transformation of traditional mentality of Ukrainians in the second half of the 19th – the first third of the 20th century: the latest historiography]. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Історичні науки*. Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни, 4, 161–166.
22. Терещенко, Н. В. (2012). Ментальність української нації як складова соціально-економічної поведінки в умовах розвитку неокapіталізму початку ХХІ ст. *Вісник економіки транспорту і промисловості*, (40), 286–289.
23. Туркало, К. Т. (1968). *Спогади*. Нью-Йорк: Накладом автора.
24. Удовиченко, О. (1971). *Третя залізна дивізія. Матеріали до історії Війська Української Народної Республіки. Рік 1919*. Нью-Йорк: Червона калина.
25. Федорко, В. (1973). *Спогади з часів визвольної боротьби 1917–21 років*. Мельбурн: Видавництво Союзу Українських Комбатантів Вікторії.
26. Франко, І. Я. *Малий Мирон* [Електронний ресурс]. <https://www.i-franko.name/uk/Prose/MalyjMyron.html>
27. Фурман, А. (2001). Українська ментальність та її культурно-психологічні координати. *Психологія і суспільство*, (1), 9–73.
28. Чаркіна, Т. І. (2015). Методологічні підходи досліджень ментальності. *Науковий вісник. Серія "Філософія"*, 44, 108–118. Харків: ХНПУ.
29. Шамара, С. О. (2006). Місце сільської інтелігенції в українському традиційному суспільстві другої половини XIX – початку XX ст. *Український селянин*, 10, 134–137. http://nbuv.gov.ua/UJRN/UkrSel_2006_10_41
30. Шаповал, М. (1931). *Ляхоманія*. Прага: Вільна спілка.
31. Шаповал, М. (1925). *Стара і нова Україна: листи в Америку*. Нью-Йорк: Вид. Укр. громади.
32. Шаповал, М. (1923). *Шлях визволення: суспіль.-політ. нариси*. Прага: Берлін: Нова Україна.
33. Якиминська, Л. В. (2012). Історіографічний аналіз ментальності українського селянства. *Чорноморський літопис*, 5, 135–140. http://nbuv.gov.ua/UJRN/ChL_2012_5_23

References

1. Avtushenko, I. B., & Kuznetsova, E. O. (2021). Transformation of the mentality of the ukrainian peasantry at the beginning of the xx century. *Academic notes of V.I. Vernadsky Taurida National University. Series: Historical studies*, 4 [in Ukrainian].
2. Brik, M. (1972). *From days gone by*. Recollection. Yorkton: By the author [in Ukrainian].
3. Vyshnivskiy, O. (1973). *The insurgent movement and the otamany: a collection*. Detroit, Michigan: Chapter of the Order of the Cross of the Iron Cross [in Ukrainian].
4. Viznitsia, Yu. V. (2010). National mentality and features of its Ukrainian dimension. *Ukrainian Society*, (2), 13–19 [in Ukrainian].
5. Hresko, V. V. (2017). Mentality as the main psychological factor of preservation and development of ukrainian society. *Scientific Bulletin of Kherson State University, Series Psychological Studies*, 1, 44–48 [in Ukrainian].
6. DeMause, L. (2000). *Psychohistory*. Rostov-on-Don: Phoenix [in Russian].
7. Derhachov, O. (Editorial author) (1996). *Ukrainian statehood in the 20th century. Historical and political analysis*. Kyiv: Politichna dumka. <http://litopys.org.ua/ukrxr/r07.htm> [in Ukrainian].
8. Donik, O., Opyra, B., & Fedkov, O. (2021). Political parties and the peasantry in the Ukrainian provinces of the Russian Empire at the end of the 19th and the beginning of the 20th centuries: socio-mental and institutional factors of interaction. *Ukrainian Historical Journal*, 2, 29–47 [in Ukrainian].
9. Dudko, F. (1965). *My youth*. New York [in Ukrainian].
10. Kalakura, Y.S., Rafalskyi, O.O., & Yuriy, M.F. (2017). *The mental dimension of Ukrainian civilization*. Kyiv: Genesis [in Ukrainian].
11. Kedrin, I. (1976). *Life – events – people: memories and comments*. New York: Chervona kalyna [in Ukrainian].
12. Kozub, I. G. (1996). *Time and fate. Memoirs*. Kyiv–Edmonton: Canadian Institute of Ukrainian Studies [in Ukrainian].
13. Kopeltsov-Levitska, E. D. (2017). Problems of mentality in historical retrospect. *Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University. Series Law*, (44), 169–172 [in Ukrainian].
14. Malinka, M., & Aleksandrovich, T. (2019). Consideration the specifics of the Ukrainian mentality in the work of higher school teachers. *Molodiy vcheniy*, 10 (74), 225–228. <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-10-74-52> [in Ukrainian].
15. Monkevich, B. (1956). *Bolbochan's trip to the Crimea*. New York: At the behest of colonel Petro Bolbochan Society of Zaporozhians in America [in Ukrainian].
16. Nazaruk, O. (1917). *Above the Golden Linden. In the camps of the Ukrainian Sich Riflemen*. Vienna: Courtesy of the Ukrainian Military Command [in Ukrainian].
17. Palm, N. D., & Hetalo, T. E. (2013). *History of Ukrainian culture: a study guide*. Kharkiv: Kharkiv National University of Economics [in Ukrainian].
18. Plaskonis, V. (1975). *From the native village to the wide world. Memoirs*. Catherine: At the author's expense [in Ukrainian].
19. Polishchuk, I. O. (2017). The mental rise of Ukrainian statehood at the beginning of the 20th century. [Mental uplift of Ukrainian statehood at the beginning of the 20th century]. *Bulletin of Yaroslav Mudryi National Law University. Sociology*, 4, 132–140 [in Ukrainian].
20. Polubotok, A. (1916). *From past*. Vetslyar: From the printing house of the Union of Liberation of Ukraine [in Ukrainian].
21. Semerhei, N. V. (2019). Transformation of traditional mentality of Ukrainians in the second half of the 19th – the first third of the 20th century: the latest historiography. *Academic notes of Vernadsky Taurida National University. Series: Historical studies. Historiography, source studies and special historical disciplines*, 4, 161–166 [in Ukrainian].
22. Tereshchenko, N. V. (2012). The mentality of the Ukrainian nation as a component of socio-economic behavior in the conditions of the development of neo-capitalism at the beginning of the 21st century. *Bulletin of the Economy of Transport and Industry*, (40), 286–289 [in Ukrainian].
23. Turkalo, K. T. (1968). *Memoirs*. New York: Published by the author [in Ukrainian].
24. Udovichenko, O. (1971). *Third Iron Division. Materials for the history of the Army of the Ukrainian People's Republic. Year 1919*. New York: Chervona kalina [in Ukrainian].
25. Fedorko, V. (1973). *Memories from the times of the liberation struggle of 1917–21*. Melbourne: Publishing House of the Union of Ukrainian Combatants of Victoria [in Ukrainian].
26. Franko, I. *Little Miron* [Electronic resource]. <https://www.i-franko.name/uk/Prose/MalyjMyron.html> [in Ukrainian].
27. Furman, A. (2001). Ukrainian mentality and its cultural and psychological coordinates. *Psychology and society*, (1), 9–73 [in Ukrainian].
28. Charkina, T. I. (2015). Methodological approaches to research on mentality. *Scientific Bulletin. Series "Philosophy"*, 44, 108–118 [in Ukrainian].
29. Shamara, S. O. (2006). The place of the rural intelligentsia in the Ukrainian traditional society of the second half of the 19th – early 20th centuries. *Ukrainian peasant*, 10, 134–137 [in Ukrainian].
30. Shapoval, M. (1931). *Liahomania*. Prague: Free Union [in Ukrainian].
31. Shapoval, M. (1925). *Old and New Ukraine: letters to America*. New York: Ed. Ukraine community [in Ukrainian].
32. Shapoval, M. (1923). *The path of liberation: socio-political essays*. Prague; Berlin: New Ukraine [in Ukrainian].
33. Yakiminska, L. V. (2012). *Historiographic analysis of the mentality of the Ukrainian peasantry*. Chornomorska Chronicle, 5, 135–140. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chl_2012_5_23 [in Ukrainian].

Надійшла до редколегії 15.11.22

O. Hromik, Master's Student

Taras Shevchenko Kyiv National University, Kyiv, Ukraine

THE MENTALITY OF UKRAINIANS AT THE END OF THE XIX – AT THE BEGINNING OF THE XX CENTURY

The relevance of the current work stems from the growing interest of the general public and the scientific community in the topic of mentality, deepening the understanding of its essence in general and its role in the development of society in particular.

The purpose of the research is to reveal the causal relationships of the processes of the development of the Ukrainian mentality at the end of the XIX century – at the beginning of the XX century.

The tasks of the research are to establish the key factors in the formation of the mentality of Ukrainians at the end of the XIX and the beginning of the XX centuries, to single out the main features of the mentality of Ukrainians in the specified period, to characterize the manifestations of these features and to find out the meaning and consequences of the investigated mentality-transformational processes in the context of their impact on key events history of Ukraine at the beginning of the XX century.

The research methodology, in addition to standard general scientific and special historical methods, included consideration of the information obtained in the process of content analysis from a sociological point of view, which made it possible to reveal the investigated phenomenon as dialectical and dynamic.

Results and conclusions. The main features of the mentality of Ukrainians in the specified period were identified, a detailed description of the findings of some of them was given, and the connection between the mentioned features and the low consolidation of Ukrainian society during the national liberation struggles of the beginning of the XX century was proven. In the context of establishing the factors of transformation of the mentality of Ukrainians at the end of the XIX and the beginning of the XX century, the hypothesis was put forward and argued that the social environments to which individuals entered and the relevant experiences they acquired played a significant role in the relevant processes.

Keywords: *mentality of Ukrainians, peasantry, intelligentsia, military, First World War, Ukrainian revolution.*